

'הפרוייקט' של חנקין: פרק בדיפלומטיה עקרה

נקדימון רוגל

א. מבוא

ב-26 במארס 1920, חתם יהושע חנקין, כ'בא כח ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל', על הסכם לשיתוף פעולה מדיני עם קבוצה של ערבים, נוצרים ומוסלמים, שהציגו עצמם כבאי כוח 'הסיעה הלאומית בסוריה ובלבנון'. ההסכם התמוה הזה כמעט שאינו נזכר בספרות המחקר העוסקת במדיניות הציונית כלפי השאלה הערבית בתקופה מكرעת זו, שלפני אישור המנדט וקביעת גבולות הארץ בצפון ובמזרח. ניל קפלן נדרש להסכם של חנקין במאמרו ובספרו, אך לגביו לא היה חנקין אלא 'קניין של קרקעות ו"מומחה" לענייני ערבים'.¹ כך גם לא היה קפלן מודע לעובדה שחנקין פעל על דעתם של חיים וייצמן ומנחם אוסישקין, והגדיר את המשא-ומתן שניהל חנקין כ'זימה מקומית'. גם אליעזר טאובר, שנדרש לנושא לאחרונה² הזכיר רק אגב אורחא את הקשר של וייצמן ל'הסכם', את אוסישקין לא הזכיר כלל, ולא העלה על דעתו ש'באי-כוח הסיעה הלאומית בסוריה ובלבנון' לא יצגו אלא את עצמם. כך גם לא עסק בנשורת של הפרשה ובספיחיה.

מן הראוי לבחון את הנושא מארבעה היבטים: הרקע המדיני, עמדת חנקין כלפי השאלה הערבית והצעותיו לפתרונה, זהותם ושיוכם המפלגתי של חברי הקבוצה שעמה נחתם ההסכם, וספיחי הפרשה. המקורות מועטים ודומה שאחדים מן המעורבים בפרשה ביקשו להעלימה. וייצמן, שהכל נעשה בידיעתו, לא הזכירה בכתובים אלא בעקיפין. גם תיקיו של אוסישקין, ממלא מקומו של וייצמן כראש ועד-הצירים, אינם

1 Neil Caplan, 'Arab Jewish Contacts in Palestine After the First World War', *Journal of Contemporary History*, No.12 (1977), p.653; Idem, *Futile Diplomacy*, Vol. I, London 1983, p. 68

2 אליעזר טאובר, 'הסכם בין המפלגה הלאומית הסורית לתנועה הציונית, מרס 1920', קתדרה, חוב' 97 (תשרי תשס"א) (להלן: טאובר, הסכם), עמ' 149-156.

מגלים דבר. רוב החומר התיעודי מצוי בתיקי המחלקה לחקלאות ולהתיישבות של ועד הצירים, שנדרו בעקבות חנקין לארכיון הכשרת היישוב, ובתיקיו האישיים של משה שרתוק (שרת), שהיה באותם ימים עוזרו הקרוב של חנקין. השלמות חשובות מצויות בתיקי מחלקת הכספים של ועד הצירים, שכן מחלקה זו נתבעה לשלם את מחיר 'הפרוייקט' ההרפתקני הזה, וכדרכה של כל אמרכלות, דרשה, וקיבלה, אסמכתאות ואישורים לפעולה, שאת הוצאותיה היה עליה לשלם.

ב. 'האופציה הפיצלית'

מאז פגישת וייצמן ופיצל ליד עקבה, ב-4 ביוני 1918 וחתמת ההסכם הסודי ביניהם ב-3 בינואר 1919, הייתה 'האופציה הפיצלית', במשך קרוב לשנתיים, אבן היסוד של המדיניות הציונית כלפי השאלה הערבית.³ הקשרים עם פיצל נראו לווייצמן חיוניים לשם נטרול בעיית ערביי ארץ-ישראל: 'מענייננו לאתר את השאלה הערבית, ולהעתיקה מירושלים לדמשק. להוציא את ארץ-ישראל מפאן-ערב ולהניע אותם להתרכז בבגדאד, במכה ובדמשק'. ההערכה המוקדמת הייתה כי שאלת ערביי ארץ-ישראל הנה שאלה כלכלית וכספית בלבד. ככל שהחריפה התנגדותם של ערביי ארץ-ישראל לציונות והלכה, נאחזו הציונים ב'אופציה הפיצלית', בבחינת פתרון עקיף ובר-ביצוע של הבעיה. התקווה נתבססה, מצד אחד, על יוקרתו של פיצל בעיני הערבים ועל היותו דוברם היחיד בוועידת השלום, ומצד שני, על היותו בדווי, שרגלו לא דרכה בארץ-ישראל והרוחש בוז לפלסטינאים.⁴ לפיצל עניין בתמיכה מדינית, טכנולוגית וכספית של הציונים, תמיכה שתאפשר לו להשיג עצמאות לממלכתו. ויתור על הכללת ארץ-ישראל בממלכה הערבית והסכמה גלויה של פיצל לבית הלאומי היהודי, ברוח הצהרת בלפור, עדיין נראו כמטרה שבהישג יד.

החלפת נציגים מוסמכים בין ארץ-ישראל ודמשק נכללה כבר בסעיף הראשון של הסכם וייצמן-פיצל.⁵ תחילה דומה היה שהאנגלים מעודדים את הידוק הקשרים בין פיצל לבין הציונים, אולם מאמצע מאי 1919 החלו האנגלים לדחות את צאתה של משלחת הציונים מן הארץ לדמשק, לפי הזמנתו של פיצל, עד שגרמו לדעיכתה הגמורה

3 ראו: נקדימון רוגל, 'האיש של וייצמן בדמשק', 'הציונות, כך ח (תשמ"ג) (להלן: רוגל, האיש של וייצמן), עמ' 279-353; הנ"ל, 'טעותו של קלורסקי (לביורו הכרונולוגיה של אחרית מגעי הציונים עם פיצל בדמשק)', קתדרה, חוב' 26 (דצמבר 1982) (להלן: רוגל, טעותו של קלורסקי), עמ' 177-185; יוסף גורני, 'השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל-אביב 1985, עמ' 115-116. אגב כך, בעמ' 116, מזכיר גורני פגישה שהייתה בחיפה בין הקולונל קיש ובין פיצל המודח, וטעות היא. הפגישה נתקיימה ב-6.8.1920 והשתתף בה ד"ר דוד אידר. הקולונל קיש שירת עדיין בצבא הבריטי ובא לארץ, עם וייצמן רק בנובמבר 1922. ראו הדו"חות של אידר לווייצמן על הפגישה עם פיצל, אצ"מ, L3/289; Z4/16031 ולהרברט סמואל, שם, L3/222.

4 רוגל, האיש של וייצמן, עמ' 283-284.

5 3.1.1919, אצ"מ, Z4/56.

של התכנית. בעיקר חששו האנגלים מכך שההידברות של פיצל עם הציונים, תגביר את האופוזיציה נגדו גם בארץ-ישראל וגם בדמשק, בה שלטו הלאומנים הקיצוניים, ותחליש את מעמדו. הציונים לא האמינו ביותר בכושר ההישרדות של פיצל. אף-על-פי-כן, המשיכו לחזור אחריו, וסירבו להכיר בהשפעה המכרעת של הפלסטינאים, שישבו בדמשק, על כושר התמרון של פיצל ועל מהלכיו, הן כלפי המעצמות והן כלפי הציונות. אכזבתו של וייצמן מן התיווך הבריטי בין הציונים לבין פיצל במאי 1919,⁶ הביאה אותו לנסות את הגישה הישירה. בשלהי קיץ 1919, שיגר ועד הצירים לדמשק, בהמלצתו של וייצמן, את ד"ר שלמה פלמן כסוכן פרטי.⁷ במקביל לשליחות של פלמן, נמשכו, בידיעתו של וייצמן, מגעיו של ח"מ קלורסקי עם אנשי חצרו של פיצל, עם פיצל עצמו ועם אישים פלסטינאים שישבו בדמשק.⁸

עמדתו של וייצמן כלפי כל היזמות להשגת הסדר עם הערבים הייתה בבחינת 'אם לא יועיל לא יזיק'. גם את תמיכתו, המוצנעת, ביזמה של חנקין יש לראות לאור עמדתו זו. אף-על-פי שלא תלה תקוות בערביי ארץ-ישראל ובאפשרות להגיע עמם להסכם כלשהו, פיזר וייצמן כסף רב כשלמונים לשיחיים, בעיקר בשכם. הוא האמין כי הדרך היפה להלחם בהסתה האנטי-ציונית היא מלחמה באמצעות העיתונות הערבית ובאמצעות 'לשכות מודיעין', שיוקמו בבירות הערביות.⁹ הפרוייקט' התאחה עם האני מאמין' של חנקין ועלה בקנה אחד עם מדיניותו של וייצמן.

ג. תקופת 'החלומות הגדולים'

בחמישים שנות פעולתו כ'כהן האדמה' רכש יהושע חנקין (1864-1945) קרוב לשלושת-רבעי מיליון דונם, רובם להתיישבות חקלאית.¹⁰ אפשר רק לאמוד אומדן גס את סכומי הכסף הענקיים שעברו תחת ידו, מאז קנה בחנוכה תר"ן את אדמות דוראן, היא רחובות. זה היה האני מאמין' של חנקין: 'אודה ואתודה שמשאת-נפשי היתה תמיד גאולת כל הארץ בזמן הכי קצר וחתרתי בכל רמ"ח אברי להפוך עוד בימי חיי את החלום הזה לעובדה מוחשית. לפיכך לא היתי מרוצה אף פעם ולא אמרתי מעולם דיינו'.¹¹

6 מ' ורטה, 'המשא-ומתן הציוני-ערבי באביב 1919 והמדיניות האנגלית', ציון, כרך לב, א-ב (תשכ"ז), עמ' 76-115.

7 רוגל, האיש של וייצמן בדמשק, עמ' 294 ואילך.

8 ראו: רוגל, טעותו של קלורסקי.

9 'דברים בישיבת הוועד-הפועל הציוני הגדול, 1 ביולי 1919, בתוך: ג' יוגב ו' פרוינדליך (עורכים), הפרוטוקולים של הוועד-הפועל הציוני, כרך א, תל-אביב תשל"ה, עמ' 118.

10 ראו: 'רשימת הקרקעות שנרכשו ע"י יהושע חנקין', אצ"מ, L18/1131. נכון לנובמבר 1935 הסתכמה הרשימה המפורטת ב-748,694 דונם.

11 מכתב מ-1941, בתוך: נ' אגמון (עורך), מגילת האדמה, ירושלים תשי"א, כרך ב, עמ' קנב.

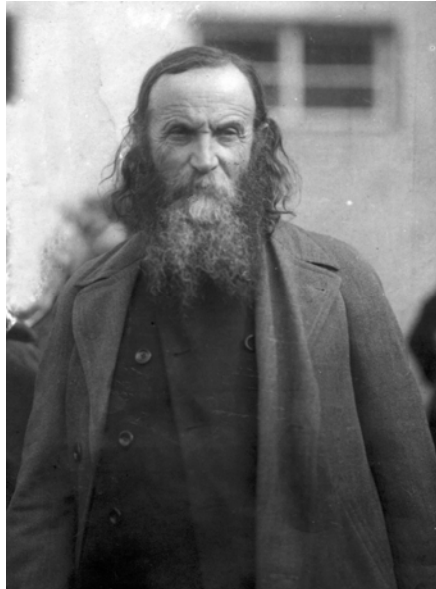
פעמים נקלע חנקין ל'תקופות מתות' של אפס מעשה. הבטלה מאונס השפיעה לרעה גם על בריאותו הגופנית. במארס 1915 הגלו אותו התורכים לברוסה. הוא הוחזר לארץ ב-7 בספטמבר 1918, כמחווה פוליטית,¹² זמן קצר לפני כיבוש צפון הארץ בידי הבריטים. חוזה העבודה הראשון בין חנקין לבין 'לשכת המרכז הציוני בארץ-ישראל' (המשרד הארץ-ישראלי) נכתב ביפו ב-10 במאי 1910. קצבו לו שכר של 400 פראנק לחודש והחזר הוצאות נסיעה בקשר לעבודה. כמו כן נקבע כי יקבל עמלה של אחוז אחד על גמר עסקת הרכישה של פולה (מרחביה). לאחר מכן יקבל רבע פראנק על כל דונם שיקנה. עם זאת, יהיה עליו להחזיר למשרד עמלות שיקבל מן המוכרים. חנקין התחייב לעבוד באורח בלבדי עם המשרד הארץ-ישראלי.¹³ ב-2 בספטמבר 1919 ביקש ד"ר דוד אידר מן המשרד הארץ-ישראלי ביפו, שימציאו לו דין-וחשבון על עבודתו של חנקין בעד המשרד מיום שהחל לעבוד בשבילו; מה משכורתו, כמה כספים הוציא מיום שחזר ארצה ועל מה. בתשובתו המפורטת ציין חנקין כי חידש את עבודתו במשרד הארץ-ישראלי מ-15 בנובמבר 1918, אולם פעילותו מוגבלת ביותר מכוח האיסור לנהל משא-ומתן על קניית קרקעות 'בשטח הנכבש העומד תחת הממשלה הבריטית'. 'כמו כן' – הוסיף חנקין וכתב – 'עוסק אני בגבולות מצומצמים בפוליטיקה הערבית, עד כמה שיכולה עבודה זו להעשות בלי כל אמצעי כסף, אשר למרות דרישותי לא הוקצבו לי, לנזק עבודתנו בארץ'.¹⁴ השעמום, התוחלת הממושכת והגעגועים העזים לפעולה, לא מצאו פורקן.¹⁵

השנים 1918-1919 היו רהודרת חוכני עמו 'תקופת החלומות הודולית'¹⁶

ת
-
י
ת
ה

ם,
י'

1.
ץ
זו

ה:
הו
מ
ר
פי

—
12
13
14

15
16

בסיס גם לתכניות ולתזכירים, שהגיש חנקין למוסדות במרוצת השנים הבאות.¹⁸ המטרה שהציב חנקין בתוכנית 1919 הייתה, להגיע תוך עשר שנים לרוב יהודי בארץ-ישראל – מיליון איש. להשגת המטרה ולביסוסו של יישוב יהודי בן מיליון איש, יהיה צריך לכונן עשר ערים, להקים מאתיים מושבות חדשות ולארגן גדוד פועלים בן 150 אלף איש, שיבצע את כל עבודות הבנייה והתשתית. חמשת אלפים מאנשי 'גדוד הפועלים' אמורים לשמש 'מיליציה'. אנשי המיליציה יוחלפו כל ששה חודשים. בעניין 'גדוד הפועלים' הקדים חנקין את הוגי רעיון 'גדוד העבודה וההגנה על-שם יוסף טרומפלדור', שנוסד ב-25 באוגוסט 1920. תכנית חנקין קראה לרכישת 4 מיליון דונם, בתוכם 390 אלף דונם בחוראן ו-580 אלף דונם באזורי קרק, עג'לון וסאלט, ממזרח לירדן. חנקין היה מודע לבעיית הערבים ותכניתו כללה גם פתרון לבעיית בעלי הקרקע והפלאחים. בין התנאים שהציב חנקין להצלחת תכניתו היה 'השלטת השפעתנו בתושבים הערבים בארץ-ישראל' (סעיף ג). לשם כך הציע חנקין לייסד 'בנק מיוחד עבור הערבים'. הון הבנק יהיה 100 אלף פראנק. הנהלתו תהיה מעורבת – ערבית-יהודית – אך השליטה תהיה בידי היהודים. בצד הסכום הדרוש לכינון הבנק, הקציב חנקין בתכניתו 20 מיליון פראנק (שני מיליון פראנק לשנה) לעשיית תעמולה נרחבת בין הערבים.

חנקין סיים את תזכירו בהתחייבות בלא סייג: 'אני נוטל לעצמי את אומץ הלב להודיע, כי אוכל להחזיק במשך זמן של עשר שנים את הערבים שבא"י תחת השפעתנו ולהוציא לפועל את רכישת הקרקעות בשטח הנקוב לעיל'.¹⁹ מנקודת השקפתו של חנקין, היה 'הפרוייקט' המדיני-תעמולתי עשוי להגשים חלק מתכניתו הגדולה, או לפחות – לקדמה.

ד. 'נציגי אל-חזב אל-וטני'?

לא ברור כיצד נוצר המפגש בין חנקין לבין מי שכוננו על ידו 'נציגי הסיעה הלאומית בסוריה ובלבנון'. דומה שהקשר עמם נוצר בחיפה, שם ישב חנקין אותם ימים וניהל את מחלקת הקרקעות של המשרד הארץ-ישראלי, ואחר-כך של ועד הצירים. שרתוק שימש מזכירו ועוזרו האישי, בעיקר בעניינים שנגעו לערבים ולצ'רקסים.²⁰ הפעיל ביותר בין חברי הקבוצה הערבית שבאה בדברים עם חנקין, היה נגי'ב עזיז צפיר הלבנוני, היוזם הראשי של הפרשה. החברים האחרים היו: יוסף מואד'ן, ד"ר רשיד כרם, נגי'ב האשם וד"ר אנטון שחאדה. יהושע פורת זיהה אותם עם אנשי אל-חזב אל-וטני (המפלגה

18 'חנקין, דעות ורעיונות על התיישבות יהודית בארץ-ישראל (עורך: ע' קניג), ירושלים תש"א. חנקין חזר על רעיון כינון הבנק גם בתזכירו ל"ל מגנס מ-1.1.1931. אצ"מ, 238/9.A.

19 ראו מקורות בהערה 16.

20 ועד הצירים, רשימת המשכורות, אצ"מ, Z4/1132/II. משכורתו החדושת של חנקין הייתה 50 ל"מ ומשכורתו של שרתוק 25 ל"מ. טאובר קבע שרתוק 'היה אז אז מזכיר ועד הצירים', ואין לדבר שחר. ראו: טאובר, הסכם, עמ' 154.

הלאומית הסורית), מפלגה של 'בעלי קרקעות ואנשי עסקים, שהעדיפו יציבות על אי-סדר ומלחמה, לא התלהבו מעצמאות והסכימו להכיר בבית הלאומי בארץ-ישראל'.²¹ אין ראייה לכך שהחמישה אכן השתייכו למפלגה זו, והוסמכו לייצגה במשא ומתן עם הציונים.

ההיסטוריונים הערבים אינם מרבים לספר על אל-חזב אל-וטני אל-סורי. אמין סעיד כתב שהמפלגה נוסדה בדמשק ב-15 בינואר 1920. חבריה היו נכבדים ידועים מדמשק ומחג'אז ואישים ליברלים. הם תמכו במלוכה קונסטיטוציונית. מזכיר המפלגה היה מחמד אל-שריקי. לפי ח'יריה אל-קאסמיה, פיצל הוא שיזם את הקמת המפלגה האמורה, מכיוון שלא הצליח לשכנע את המפלגות האחרות שיתמכו בהסכם המוצע עם צרפת.²² התיאור השלילי ביותר של מפלגה זו מצוי במאמר של אחסאן אל-ג'אברי, מי שהיה ראש לשכתו של פיצל בדמשק. הוא ייחס את הקמת המפלגה הלאומית הסורית למיליונים שפיזרו הצרפתים, כדי לקנות כמה 'תועים', 'בדיוק כפי שהציונים עושים עכשיו'. מקימי המפלגה גייסו לשורותיה אנשים חדלי מוסר, כדי לקומם את האוכלוסייה נגד פיצל. אולם, ככל הבוגדים, גם מפירי השבועה האלו לא העזו לדרוש ברבים ובקושי אזרו די עוז להראות פניהם בפומבי. זו הייתה, לדבריו, מפלגה של נכבדים, שהורגלו לתפוש את כל המשרות הרמות בימי התורכים, ועתה נבהלו מעלייתם של האינטלקטואלים, בני כל המעמדות, ששאפו לדמוקרטיזציה של הממשל. זו הייתה מפלגה של הבלתי מרוצים והריאקציונרים. פעולתם הייתה אפסית, עד לפלישת הכוחות הצרפתים (ביולי 1920) ושובם למעמדם הקודם.²³ אף לא מלה אחת על הקשר בין אל-חזב אל-וטני לבין הציונים. פורת כתב כי אמין סעיד לא ציין דבר בקשר לעמדת אל-חזב אל-וטני לבין הציונות, ו'כנראה שלא במקרה, שכן מפלגה זו חתמה ב-26 במארס 1920 על חוזה עם יהושע חנקין [...]'.²⁴ ההיסטוריון פיליפ ח'ורי כתב בספרו כי אל-חזב אל-וטני הוקם בהשראתו של פיצל, אחרי שובו מצרפת בינואר 1920. מצעה של המפלגה כלל דרישה לסוריה גדולה ועצמאית, בגבולותיה הטבעיים ושלטון מונרכי מבוקר. לדבריו, המצע היה בחזקת אחיות עיניים בלבד, שכן ראשי מפלגה זו קיימו, במקביל, מגעים עם סוכנים וקצינים פוליטיים צרפתים. למפלגה לא הייתה מחויבות

21 י' פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית, ירושלים 1971 (להלן: פורת, צמיחת התנועה), עמ' 62-63 והערה 26.

22 אמין סעיד, אל-ת'וזה אל-ערביה אל-כברה, כרך ב, קהיר 1934 (להלן: אמין סעיד), עמ' 42; אל-חקומה אל-ערביה פי דמשק בין 1918-1920, קהיר 1971 (להלן: ח'יריה), עמ' 160-161.

23 I.H. (=Ihsan al- Jabiri), 'La Syrie du 8 mars au 26 juillet, 1920', *La Nation arabe* (Avril 1930), p. 79

24 פורת, צמיחת התנועה, עמ' 62-63.

לסוריה עצמאית. יתר על כן, היא הייתה מוכנה להכיר ב'בית לאומי' יהודי בפלסטינה.²⁵ על מה הסתמך ח'ורי בקביעה זו? על הכתוב בספרו של פורת.²⁶ לא מצאתי לכך סימוכין בשום מקום אחר. דומה שהקבוצה שעמה ניהל חנקין משא ומתן וחתם הסכם לא נשתייכה לגוף ערבי ממוסד כלשהו, אף-על-פי שטענה כי היא מייצגת את 'אל-חזב אל-וטני פי סוריה ולבנאן'. בין חברי הקבוצה, כולם בלתי ידועים לחלוטין,²⁷ היו אולי גם אנשים תמימי לב, שהושפעו על-ידי צפיר, אך מגעיה עם חנקין היו מעשה נוכלים.

ה. 'בא כח ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל'

המגעים עם נציגי 'הסיעה הלאומית' בסוריה ובלבנון החלו בינואר 1920. ב-9 בפברואר, הניח חנקין על שולחנו של אוסישקין בירושלים, מכתב סודי, אליו צירף כמה תעודות. חנקין גילה לאוסישקין שהאמיר זיד, אחי פיצל, מינה ועדה מיוחדת לשם משא ומתן עם ההסתדרות הציונית. חברי הוועדה נועדו בעניין הזה גם עם האמיר פיצל עצמו, בשובו מאירופה והצעתם הנה גם על דעתו. חנקין סיים את מכתבו בנעימה של דחיפות:

בעלי ההצעה מחכים לתשובה מכרעת בחיפה. אבקש להודיעני אם עלי להמשיך את המו"מ עמם, ואם כן – עפ"י איזו תכנית עלי לעשות זאת. אני מכרח לשוב לחיפה מחר, ואם עד נסעי לא אוכל לקבל מכב' תשובה – אבקש למסרה למר שרתוק עבורי.²⁸

חנקין כתב לאוסישקין כי ההצעה הובאה לפניו על-ידי 'חברי הוועדה אשר מונתה ע"י האמיר זיד בדמשק לשם מו"מ עם ההסתדרות הציונית'. לא מצאתי עדות לכך שהחבורה הערבית טענה כי היא מונתה על-ידי אחי פיצל, האמיר זיד. לעומת זאת, ד"ר שלמה פלמן, 'האיש של וייצמן בדמשק' דיווח לד"ר דוד אידר ב-28 בינואר, כי זה שברעות אחדים הוא מנהל משא ומתן רשמי למחצה, לניסוח תכנית להסכמה יהודית-ערבית עם אישים שמינה האמיר זיד והם: אסעד דאע'ר (נוצרי, עורך העיתון אל-עקאב), מועין אל-מאדי מחיפה ועזת דרוזה משכם.²⁹

המסמך שהיה אמור לאשש את אמינותה של הקבוצה בעיני הצד הציוני ונציגותו בארץ-ישראל, היה 'ההרצאה' של אחד מחברי הוועדה, שנפגש לדבריו עם האמיר פיצל

Philip S. Houry, *Urban Notables and Arab Nationalism (The Politics of Damascus 1860-1920)*, Cambridge 1983, p. 90

Y. Porath, *The Emergence of the Palestine-Arab National Movement, 1918-1929*, London 1974, pp. 78, 328

אף אחד מהם אינו נזכר ברשימת הסורים חברי המפלגה הלאומית, של דאון או של בראנטון. E. Dawn, 'The Rise of Arabism in Syria', *The Middle East Journal*, Vol. XVI (1962), pp. 164-165;

Captain S. D. Brunton, *Who Is Who In Damascus 1919 (secret)*, Brunton File, Middle East Centre, St. Antony's College, Oxford

אצ"מ, L18/119/4, 28

29 ראו: רוגל, האיש של וייצמן, עמ' 334, 338-339.

בדמשק ב-22 בינואר 1920.³⁰ 'ההרצאה' נפתחה בדברים שנאמרו בעניין הצעת ההסכם שהביא עמו פיצל מצרפת וסיכוייה להתקבל על דעת הקהל הסורית. ומכאן עבר בעל 'ההרצאה' לשאלת ארץ-ישראל. הוא הציע לפיצל להפריד בין סוריה לבין פלסטין ולהכיר בממשלה ציונית בארץ-ישראל 'תחת מחסה אנגליה'. מוטב לסוריה שלא תבקש סיוע כספי מאחת המעצמות העשירות, שכן אלו ירצו להשפיע על המדיניות הסורית. ואם המעצמות לא יתערבו, חזקה על יהודי העולם שיחתרו בעזרת ממונם הרב לקיבוץ גלויותיהם בארץ-ישראל. הדברים השפיעו על פיצל והוא החל לשכנע את מקורביו בצדקתם. ההצעה שנתגבשה – פלשטינה תהיה תחת מרותה של סוריה באורח סמלי בלבד ותשלם לסוריה מס שנתי קבוע. גם לבנון תדרוש את הסתלקותה של צרפת, אם יבטיחו לה היהודים סיוע כספי, כפי שיבטיחו לסוריה.

בצד 'ההרצאה' על הפגישה, הגישה הקבוצה גם 'תוכנית להפצת הרעיון הציוני', בת עשרה סעיפים. עיקרה, השפעה על דעת הקהל במצרים, בסוריה ובלבנון כדי שיכירו בצורך להפריד בין סוריה לבין פלשטינה ובתועלת שבהגירת יהודים וביישוב הארץ על ידם. לשם כך יש לתמוך כספית בכמה עיתונים בקהיר, בדמשק ובבירות וליסד עיתונים חדשים. בשני הסעיפים האחרונים של 'התוכנית להפצת הרעיון הציוני' נאמר:

9. על ההסתדרות הציונית לקבל, עקרונית, התחייבות להושיט לממשלות סוריה ולבנון סיוע חומרי ומדיני; בין שלוש הממשלות צריכה להיות אמנה מדינית כלכלית.

10. יש להורות ליהודים בפלשטינה כי יכונו ביניהם לבין יתר תושבי הארץ קשרים של הבנה ויחסים כלכליים ומוסריים רצויים, שיתוף במסחר ובעבודה והכרה והשתתפות במנהגים על כל סוגיהם.³¹

חנקין מסר לעיונו של אוסישקין ולאישורו גם פירוט 'הוצאות התחליות' לשנה הראשונה, לשם 'פרסום הציונות', כפי שהציעו חברי 'הועדה הערבית'. התקציב הסתכם ב-12,700 ל"מ. למשכורת ולהוצאות של שלושה 'מנהלי תעמולה', יש להקציב, לשנה, 3,600 ל"מ.³² בתוך כך נוסחה גם טיוטת הסכם רשמי ומקיף על שיתוף פעולה בכל התחומים בין באי-כוח התנועה הציונית בארץ-ישראל לבין באי-כוח 'הסיעה הלאומית'. טיוטת ההסכם נכתבה בידי שרתוק. אוסישקין ראה את הטיוטה והכניס בה כמה תיקונים

30 נוסח עברי וערבי, אצ"מ, L18/119/4. נוסח בגרמנית, אצ"מ, Z4/16078. הנוסח שניתן כאן הוא תרגום שנעשה בידי שרתוק.

31 שם. הנוסח הגרמני מוזהה שם, במשוער, כ'דין-וחשבון בעניין פיצל מאת פלמן מדמשק?' ('Report re Feisal from Felman of Damascus') הנוסח הערבי נכתב בחיפה ב-17.1.1920, כלומר לפני 'הפגישה' עם האמיר פיצל, בדמשק, ב-22.1.1920.

32 אצ"מ, L18/119/4.

ומחיקות.³³ אוסישקין ווייצמן נפגשו עם שלושה מחברי הוועדה (צפיר, מואד'ן וד"ר כרם) במשרדי ועד הצירים במלון יזו בירושלים, ב-24 במארס 1920, בשעה שלוש ושלושים.³⁴ וייצמן בא לירושלים ב-22 במארס. בלוח הכיס שלו ליום 24 במארס, רשומות פגישות עם ראש הממשל הצבאי הגנרל בולס, עם ראש המטה שלו, הקולונל ווטרז-טיילור ועם הרברט סמואל, שביקר אז בארץ,³⁵ אך לא עם השלושה. ביום חתימת ההסכם היה וייצמן בתל-אביב. אבל, ממכתב תודה שכתבו השלושה ב-26 במארס, אל 'האדון המלומד וייצמן ואל הנשיא אוסישקין הנכבדים',³⁶ עולה בבירור כי אכן התקיימה הפגישה. עם זאת, על ההסכם, הנושא את התאריך 26 במארס, חתם רק יהושע חנקין, 'בא כח ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל':

החתומים מטה, ה' יהושע חנקין, בא כח ההסתדרות הציונית בארץ-ישראל, וה"ה נגיב צפיר, יוסף מואזן, ד"ר רשיד כרם, נגיב השם וד"ר אנטון שחדה, באי כח 'הסיעה הלאומית' בסוריה ובלבנון,³⁷ בראותם את רצינות המצב הפוליטי של סוריה והלבנון וארץ-ישראל וברצותם לעבד עבודה פוליטית משתפת לטובת שלוש הארצות הללו, באו לאחר שיחה לידי הסכמה על העקרין היסודיים האלה:

1. הממשלות של סוריה והלבנון מכירות בארץ-ישראל עומדת ברשות עצמה בתוך גבולים אשר יקבעו ע"י ועדה מרכבת מבאי-כח שני הצדדים (סוריה והלבנון צד א וארץ-ישראל צד ב) ובזכות של ההסתדרות הציונית לבנות בה בית לאמי לעם ישראל ע"י סדור הגירת המוני יהודים מכל הארצות לארץ-ישראל וע"י השגת היתרונות הפוליטיים והכלכליים הדרושים להבטחת התפתחותו השקטה והחפשית של הבית הלאומי.

2. 'הסיעה הלאומית' בסוריה ובלבנון עושה את כל הדרוש בכדי להכין את דעת הקהל בעם הערבי לקראת ההכרה הזאת ולהרגילו אל העם העברי כאל שכנו.

33 ראו: הטייטות, אצ"מ, A 245/131; אצ"מ, L18/119/4. אחת ההשלמות שדרש אוסישקין נגעה לציון מדויק של גבולות ארץ-ישראל בצפון ובמזרח: ליטני, צפון החרמון, מסילת חג'אז. אצ"מ, L18/119/4.

34 ראו: הזמנה לפגישה, חתומה 'מוסא', ואישור קבלתה, אצ"מ, L18/119/4. במכתב למחלקת הכספים של ועד הצירים, מ-18.6.1920, ציין חנקין כי ההתקשרות עם 'באי כח הסיעה הלאומית מדמשק ומהלבנון' נעשתה 'בהיות הד"ר וייצמן בירושלים'. אצ"מ, S1/748.

35 גנזך וייצמן.

36 בערבית, בחתימת נגיב צפיר, ד"ר כרם ויוסף מואד'ן, אצ"מ, L18/119/4.

37 בנוסח הערבי – 'אל-חזב אל-וטני פי סוריה ולבנאן'. בנוסח הצרפתי – 'Parti Nationaliste en Syrie et en Liban'

3. ההסתדרות הציונית ערבה בעד אי-הסגת גבול של סוריה והלבנון מעבר לגבולים אשר יקבעו ככתוב בסעיף 1.
4. ההסתדרות הציונית מתחייבת לכבד את הקנינים והמנהגים הדתיים ולבלתי להתערב בעניני המקומות הקדושים של המשלמים והנוצרים בארץ-ישראל.
5. ההסתדרות הציונית מתחייבת לבוא לעזרתן של ממשלות סוריה והלבנון לשם פתוח ארצותיהן ולהלוות להן סכומי כסף עפ"י תנאים, אשר יעבדו בזמנם.
6. כל תושבי ארץ-ישראל בלי הבדל דת יהנו משוויון-זכויות אזרחי וכלכלי מלא.

ירושלים יום ו', ז' ניסן התר"פ 26 מרס 1920

על ההסכם חתמו רק שלושה. יוסף מואד'ן חתם גם בשמו של נג'יב האשם וד"ר רשיד כרם חתם גם בשמו של אנטון שחאדה.³⁸ לאחר חתימת החוזה, הגישו צפיר וחבריו תכנית פעולה מדינית, בת שישה סעיפים, שעיקרם – ייסוד לשכת מודיעין בחיפה לריכוז עבודת התעמולה, השפעה על הממשלה ועל המנהיגים והסופרים בסוריה ובלבנון שיצהירו בעיתונים על תמיכתם בתוכנית הציונית, ייסוד אגודות ומועדונים פוליטיים בכל ערי סוריה, פלשטינה ולבנון ולקיים בהם הרצאות וגולת הכותרת – לפתוח במשא ומתן רשמי עם ממשלות סוריה ולבנון וגם לבוא לידי הסכמה עם ראשי הדרוזים בחורן.³⁹

עוד נקבע על נג'יב האשם (מאלכסנדריה) ויוסף מואד'ן יסעו לדמשק וישיגו שם הזמנה מאת פ' (=פיצל) לווייצמן. נג'יב צפיר וד"ר רשיד כרם יסעו למצרים, למשא ומתן עם 'האגדה הסורית-הלבנונית' שם. ד"ר כרם ייסד את העיתון בשם אל-חק. יש להחיש את הטיפול בהשגת רשיון הנסיעה למצרים לד"ר כרם ואשתו ולנג'יב צפיר. כמובן, נדרשו מיד 192 ליי"מ, לכיסוי הוצאות הנסיעה והמלון של חברי הקבוצה.⁴⁰ בין 'השיחה' עם פיצל בדמשק, ב-22 בינואר ובין חתימת ההסכם ב-26 במאוס נתחולל מפנה מדיני, שטרף את כל הקלפים: הכרתו של פיצל למלך סוריה 'בגבולותיה הטבעיים', למורת רוחן של אנגליה וצרפת, ב-8 במאוס. אחר כך, ב-25 באפריל, קיבלה ועידת סאן רמו סיכום בעניין המנדטים על סוריה וארץ-ישראל, תוך אזכור הצהרת בלפור וההתחייבות לממשה. שוב ביקש חנקין להחיות את היזמה המדינית שלו. הוא

38 נוסח עברי, ערבי וצרפתי, אצ"מ, S25/9907. נוסח עברי, במכונת-כתיבה, אצ"מ, Z4/16078. נחתמו רק הנוסח הערבי והצרפתי.

39 אצ"מ, L18/119/4. הציונים האמינו כי החוראן והגולן, המיושבים בדלילות ועתירי-המים, הם העתודה המתאימה ביותר להתיישבות המוני יהודים. ראו: רוגל, האיש של וייצמן, עמ' 317-318.

40 אצ"מ, L18/119/4. ראו גם, חשבון 'הוצאות הפוליטיקה הערבית', ששלח חנקין לאוסישקין ב-30.3.1920, והעתק מאושר של החשבון מ-15.4.1920, אצ"מ, S1/748.

הכין טיוטת תזכיר לוועד הצירים, תזכיר שבא להטעים כי לא די בהחלטות מדיניות חיצוניות וכי גם בנסיבות החדשות יש להגיע לכלל הסכמה עם השכנים:

פתרון שאלת א"י בסן-רמו ומנוי הרברט סמואל לנציב נטעו כפי הנראה את ההכרה, כי מעתה אין כל צורך להתאמץ בכדי להגיע לכלל איזו הסכמה שהיא עם השכנים. הכרה זו – אם רק ישנה – הנה בעיני מוטעה ומסכנת. עלינו להבין אחת לתמיד, כי בסמכנו על כח חיצוני ועל זכיות שהוכר בהן לא בארץ כי אם מחצה לה – לא נוכל לכבש בארץ עמדה פוליטית מוצקה; כי לשם זה עלינו לעשות כל אשר ביכלתנו כדי להתפשר בדרך שלום ועל יסוד כבוד הדדי עם שכנינו בארץ ומחוצה לה ולהשיג את הכרתם והסכמתם הם לעקרים הפוליטיים היסודיים של בנין ביתנו הלאומי.⁴¹

בהמשך הציע חנקין לא לחכות להחלטות הוועידה הציונית השנתית, שעמדה להיפתח בלונדון ב-7 ביולי ולהתחיל מייד בתעמולה רחבה בין ערביי ארץ-ישראל. יש לעשות זאת דווקא לפני בואו לארץ של הנציב העליון הראשון הרברט סמואל, כדי לסלק מוקשים מדרכו. כמו כן, על ועד-הצירים לשגר משלחת לדמשק ולהתחיל במשא ומתן עם פיצל, אפילו עדיין לא יהיו למשא ומתן תוצאות של ממש.

לא ידוע אם התזכיר נוסח סופית והוגש, או שמא נותר בחזקת טיוטה נשכחת. חנקין המשיך להוציא כספים לתעמולה, ל'תמיכות', ול'סידור קלובים'. הוא שילם לראש עיריית חיפה, חסן שוכרי, 'משכורת', גם אחרי פיטוריו, בסוף מארס 1920. כן שילם לחסן צקיר מחיפה 'בעד תעמולה', למארגן ה'קלוב' החיפני מחמוד צפדי, לחבר מועצת העירייה מחמוד יסין, לפארס יסין ולרשיד יסין גם כן בעד תעמולה בחיפה. ראש עיריית עכו, תופיק חקי אל-עבדאללה קיבל מידי חנקין מאה ל"מ 'לצדקה לעניי עכו' וכן תשלום בעד תעמולה והוצאות וסידור הקלוב בעכו. כמו כן הוציא חנקין כסף בעד תעמולה בטול כרם ובנצרת ולתמיכה בעיתון החיפני אל-נפיר.⁴² בתוך כך, שקע חנקין

41 בלי תאריך, אצ"מ, A245/131. הטייטה כתובה בידי מ' שרתוק ומיוחסת לו, אולם המשפט הפותח: 'לפני יותר משנה הגשתי לוועד-הצירים ולועד הפועל בלונדון תזכיר...', מוכיח את אבהותו של חנקין. ראו לעיל, סעיף ג. ציוני-הזמן מלמדים כי התזכיר נתחבר אחרי 25 באפריל, לפני כניסתו של הרברט סמואל לתפקידו כנציב עליון ב-1.7.1920, ולפני כינוסה של ועידת לונדון ב-7 ביולי.

42 אל המחלקה הכספית של ועד-הצירים, 18.6.1920, אצ"מ, S1/748. חנקין וקלורסקי לא עמדו בהתחייבותם כלפי העיתון אל-נפיר. ב-25.4.1920 הסכים חנקין לחתום על 400 גיליונות לשנתיים. באפריל 1922 חדל חנקין לשלם את דמי המנוי, טען ששוב אין הוא עוסק בפוליטיקה והיפנה את התובעים לקלורסקי. אצ"מ, L4/768. ב-1924 תבע בעל העיתון, אליאס זכא, את חנקין ואת קלורסקי למשפט לפני הוועד הלאומי, 'כדי שלא לחלל את כבוד ישראל'. ראו מכתבו של מזכיר הוועד הלאומי אל חנקין, ירושלים, כ"ד אייר תרפ"ד (28.5.1924), אצ"מ, L18/232/2, ותשובת חנקין, שם.

רובו ככולו במבצע אחר, קרוב ללבו, שתבע את רוב מרצו וזמנו – קניית גוש מעלול וגוש נוריס בעמק יזרעאל, עסקה שנחתמה סופית ב-15 באוקטובר 1920.

ו. 'הזהירו אותנו מפניהם'

חנקין לא השאיר אחרי זיכרונות, או ארכיון אישי מסודר, ואין אנו יודעים מה הלקח שהפיק מן הפרשה. עוזרו באותם ימים, משה שרת, נשאל על הפרשה ארבעים שנה לאחר מעשה. כך השיב: '[...] נגיב צפיר וחבריו (נוצרים ומוסלמים) לא יצגו קבוצה בעלת השפעה, אלא שבאותו זמן הצד היהודי לא עמד על כך'.⁴³ האמנם? לזכותו של דוד אידר ייאמר, כי משנודע לו על 'יוזמת חנקין' הוא ביקש חוות דעת מן 'האיש של וייצמן בדמשק'.⁴⁴ הוא מסר לידי גם עותק של 'הרצאת אחד מחברי הועדה על המשא-ומתן אשר ניהל עם האמיר פיצל בדמשק' ב-22 בינואר 1920, ואת 'התוכנית לפרסום הציונות'.⁴⁵ ד"ר שלמה פלמן לא קלט, כנראה, את שמות חברי הקבוצה. הוא הבריק שאילתה לגיסו, יוסף ליפשיץ, שגר בחיפה וב-19 בפברואר הבריק לו הגיס, לירושלים תשובה ובה שלושה שמות: נגיב צפיר, ד"ר שחאדה, ד"ר כרם.⁴⁶ כעבור יומיים הניח ד"ר פלמן על שולחנו של אידר חוות דעת ארוכה על הצעת 'הוועדה' ועל טיבם של חבריה. הוא לא פסל את עצם הרעיון בדבר התקשרות עם עיתונאים ערבים בסוריה ובמצרים, מתן תמיכה לעיתונים קיימים וייסוד חדשים. אולם, הוא פסל מכל וכל את ההצעה שהגיש חנקין ואת שושביניה:

מזה חודשיים יושבים בחיפה כמה עתונאים מצריים ובתוכם גם נגיב צפיר, ד"ר שחאדה וד"ר כרם, הנטפלים לאנשים שונים ומדברים אתם על הסכמה בין יהודים וערבים ועל עשיית תעמולה ציונית בעיתונות, בין על-ידם ובין על-ידי אחרים. דעתי הנחושה היא שהם עיתונאים המבקשים לחלוב את הפרה הציונית. הגעתי לדיעה זו מתוך עיון בדין-וחשבון שלהם, שכולו שקר וכזב. אין אפילו מילה אחת של אמת בכל העובדות שהם מגבבים בו.⁴⁷

לדברי פלמן, כל עניין מינוי ועדה על-ידי האמיר זיד (אחי פיצל) לא היה ולא נברא. האישים, 'חברי הועדה', אינם אלא נוכלים. פלמן חזר ודיווח על הנושא בקצרה,

43 זכרון דברים על שיחה עם מר משה שרת בחדרו של ד"ר א' ביין, ביום 17.4.1960, אצ"מ, L18/119/4. רשם – ד"ר מ' היימן.

44 לעיל, סעיף ג.

45 לעיל, סעיף ד.

46 אצ"מ, L3/278.

47 (צרפתי), ירושלים, 21.2.1920, אצ"מ, L3/278. תרגום התעודה במלואה אצל רוגל, האיש של וייצמן, עמ' 337-340.

מדמשק, ב-28 בפברואר: 'הפרוייקט של חנקין: שוב חקרתי בדמשק בעניין הפרוייקט שהציע לכם מר חנקין. הידיעות שאספתי מאשרות מה שאמרתי לכם בפעם שעברה'.⁴⁸ פלמן העלה את הנושא עוד פעם אחת במכתב לוייצמן, באפריל, אחרי שהקונגרס הסורי השני הכתיר את פיצל מלך על סוריה הגדולה. הוא ציין כי דעת הקהל נהיית יותר ויותר עוינת ותוקפנית. הוא הציע תכנית פעולה: לקנות כמה עיתונים בדמשק ולהטותם לצד הציוני, אולם 'לא העיתונים שהציע חנקין ולא בדרך הפעולה שלו'.⁴⁹ ד"ר אידר הוכיח את וייצמן על פעילותו הפזרנית בעניין הערבי, ובפרשת חנקין בראשה. כך הוא כתב לו במאי 1920:

אני רוגז מאוד על כמה מפעולותיך כאן. זכורים לך ארבעת הג'נטלמנים הערבים שחנקין הכניס אלינו ואשר היו אמורים לייסד עיתונים וכו'. הזהירו אותנו מפניהם. העומד בראשם אינו אלא נוכל. הוא מתרברב שקיבל ממך סכומי כסף גדולים והוא מנסה לסחוט כסף מקהיר. נראה שאין מתירים לו להיכנס לארץ-ישראל. אני סבור שסיקורל⁵⁰ כתב לך אודותיו. מכל מקום, אל תתן לו דבר.⁵¹

וייצמן השיב על התוכחה של אידר בנעימה של הצטדקות:

אנשי חנקין לא קיבלו ממני דבר: השארתי אותם בידיו של סיקורל שהיה אמור לבוא בדברים עם חנקין על ההסדרים שעשה. מובן שיש כוונת סחיטה בכל הדברים האלה וברור לי שצריך להיזהר, אולם אין טעם לנסות ולהתעלם מכך. נצטרך להוציא כסף על סוג זה של עבודה בעתיד הקרוב; ייתכן שבעוד שנה לא יהיה עוד צורך בכך. ייתכן שהתוצאה תהיה דלה, אולם אם הדבר יביא הקלה זמנית במצב, דיינו.⁵²

אולם, אידר לא שכח, כנראה, את משוגתו של חנקין. בחודש יוני 1920 עדיין נמשך הדיון בשאלה הקשה, מי יעמוד בראש 'המשרד הערבי', שהכל הכירו בנחיצותו. אידר תמך במועמדותו של קלורסקי והעדיפו על ד"ר טהון ועל חנקין. גם הוא היה סבור שאין להפריד בין קניית קרקעות לבין הטיפול היעיל בעניינים מדיניים ערביים. אולם גם

48 המקור (צרפתית) בכתב-ידו של פלמן, אמ"י, חטיבה 2 תיק 7. עותקים במכונת-כתיבה, בלי תאריך, אצ"מ, Z4/2332, Z4/16078. תרגום התעודה במלואה אצל רוגל, האיש של וייצמן, עמ' 340-343.

49 דמשק, 23.4.1920 (צרפתית), אצ"מ, Z4/2332, Z4/16078. תרגום התעודה במלואה אצל רוגל, האיש של וייצמן, עמ' 343-347.

50 יוסף סיקורל (Cicurel), נשיא ההסתדרות הציונית במצרים, שישב בקהיר. ראו להלן, סעיף ז.

51 17.5.1920, אצ"מ, Z4/16033.

52 מכתב וייצמן לאידר, 8.6.1920, י" ריינהרץ ופ' עופר (עורכים), אגרות וייצמן, ירושלים תשל"ח, כרך ט, מספר 335, עמ' 362. המקור, אצ"מ, Z4/882, Z4/16033.

מן הבחינה הזאת סמך אידר על קלוריסקי יותר משסמך על חנקין. 'אני יודע', כתב לווייצמן, 'שיקומו מתנגדים לקלוריסקי, אולם, למי לא יתנגדו?'⁵³

ז. נג'יב עזיז צפיר

נג'יב צפיר לא הסתפק בהסכם חנקין ובתכנית הפעולה. הוא הכין גם טיוטת חוזה בין ד"ר חיים וייצמן, המייצג את האקזקוטיבה הציונית (להלן צד א) לבינו (להלן צד ב).⁵⁴ בהסכם עשרה סעיפים, מנוסחים בסגנון משפטי מובהק. תכליתו – הענקת העדפה לעדות הנוצריות בארץ-ישראל ובלבנון. החוזה הזה לא נחתם, אולם צפיר נסע לקהיר והחל בפעולות, או ליתר דיוק בהוצאת כספים, שהובטחו לו, לטענתו. הוא שלח דו"ח ארוך לחנקין ב-14 באפריל 1920.⁵⁵ לדבריו, נג'יב אל-האשם היה אמור לצאת לארץ-ישראל, אך נסיעתו עוכבה בשל ההגבלות של השלטונות הצבאיים על התנועה. הוא יצא לביירות, בדרך הים, ומשם יגיע לדמשק בלי קושי. צפיר נפגש עם וייצמן בתחנת הרכבת בקהיר ושמע מפיו פרטים על המאורעות המעציבים שהתרחשו בירושלים,⁵⁶ מאורעות, שכזכור, צפיר חזה מראש. בשיחותיו עם וייצמן הם הגיעו לכלל מסקנה שיש לנקוט קו פעולה חדש. את הפרטים שלח וייצמן לחנקין על-ידי [אברהם] שפירא.⁵⁷ צפיר קיווה שחנקין יפעל בהתאם ויתכונן להוציא את העיתון, במצרים, לכל המאוחר החל ב-1 במאי. הוא ביקש מחנקין לשלוח לו מייד את רשימת המנויים בארץ-ישראל. צפיר לא יכל לעזוב את קהיר לפני צאת הגיליון הראשון, וביקש שיפנו לגנרל בולס שיתן רישיון להוצאת העיתון, על שמו של צפיר. וייצמן הבטיח לפעול בכיוון זה במחלקה המדינית של המימשל הצבאי. צפיר הציע לחנקין להזדרז ולמצוא (ללשכה החיפנית) משרדים נאים בשכונה יפה ונקייה, לפחות ארבעה חדרים, עם כל הדרוש. הוא ציין שגם רשיד כרם בא לקהיר והחל מיד בעבודה. וייצמן, דיווח צפיר, יוצא לאלכסנדריה. יפליג לסן-רמו, ומשם ייסע לוועידת השלום בפריס. הוא יציג שם את התביעות, כפי שניסח אותן צפיר. בקהיר הכל מסכימים לתביעות נוסח צפיר, והוא הביע תקווה שגם ועידת השלום תסמוך את ידיה על הנוסח הזה.

חנקין לא השיב על האיגרת. העיתון לא יצא לאור וצפיר הציק ללא הרף ליוסף סיקורל, נשיא ההסתדרות הציונית במצרים. סיקורל שלח מכתב לאוסישקין וביקש הוראות איך לנהוג בצפיר ובתביעותיו. על תחינותיו לחנקין, שיבוא לקהיר, לא קיבל צפיר מענה חיובי.⁵⁸ ב-30 באפריל פנה צפיר לווייצמן במברק, וחזר על תוכנו גם

53 21.6.1920, אצ"מ, Z4/16033.

54 טיוטה באנגלית, מודפסת במכונת כתיבה, אצ"מ, A245/131.

55 אצ"מ, L18/119/4.

56 הכוונה למאורעות 'פסח הדמים', 4-1920.7.4.

57 אברהם שפירא היה שומר ראשו של וייצמן בביקוריו בארץ, וליווה לקהיר.

58 חליפת המברקים, אצ"מ, L18/119/4.

במכתב ששלח לו ב-3 במאי: 'סיקורל משתמט ואינו נענה לדרישותי, המתאימות להוראותיך הלא-פורמליות. העבודה מושעית. תבענו נוכחותו של חנקין. אי-אפשר לקבל ממנו תשובה. הוא דורש שאשוב לחיפה. בלתי אפשרי עד שנתארגן בקהיר. הברק הוראותיך לי ולסיקורל במשותף'.

צפיר הזכיר לווייצמן כי לפני צאתו מקהיר, הוא הורה לו במפורש להשיג רישיון לעיתון חדש, או לקנות עיתון קיים ב-1000 ל"מ. צפיר אמר שדרושות 6000 ל"מ, מעבר לתקציב, לצורכי ההנהלה בקהיר. וייצמן הטיל על סיקורל להעמיד סכום זה לרשות צפיר, בלי עיכוב ובלי טענות ומענות. צפיר צפה קשיים גדולים בקבלת הרישיון לעיתון. בינתיים שכר משרד להנהלה וריהט אותו ב-450 הלירות שכבר קיבל מסיקורל. כשביקש צפיר מסיקורל להעמיד לרשותו את היתרה מ-6000 הלירות, לצורכי העיתון ולהשלמת ריהוט המשרד, הוא סירב ואמר שאינו יכול לעשות דבר עד שיוועץ בחנקין ויקבל ממנו הוראות מפורשות. פעמיים הבריק סיקורל לחנקין וביקשו לבוא לקהיר בדחיפות, אולם חנקין השיב שאינו יכול לבוא. סיקורל כתב גם לאוסישקין ועדיין לא זכה לתשובה. התכתובת הזאת נעשתה למרות ההוראות המפורשות של וייצמן, שלא לאבד זמן על חליפת מכתבים בין קהיר לירושלים. חנקין דורש נוכחותו של צפיר בחיפה אולם צפיר אינו יכול לעזוב את קהיר לפני שתסתיים ההתארגנות שהחל בה. צפיר הודיע לווייצמן כי הקבוצה משעה את כל העבודה בתחומים שבאחריותה, ומחכה להוראות פורמליות, מפורטות ומפורשות לכל הנוגעים בדבר.⁵⁹ לפי העדויות שבידנו, נפסקו המגעים עם צפיר וחרבותו בסוף חודש אפריל – תחילת מאי. ערב צאתו לוועידה הציונית בלונדון, ניקה אידר את מגירותיו ומצא שם תזכיר כתוב צרפתית ובו ניתוח של גורמי איבת הערבים לציונים והצעות לעשיית תעמולה ציונית בין הערבים. הוא שלח אותו למזכיר הוועדה המדינית בלונדון. במכתב הלוואי שלו ציין אידר כי מחבר התזכיר הוא 'ג'נטלמן ערבי הבקיא מאוד במצב'.⁶⁰ בין שאר דברים הוצע בתזכיר לקנות שני עיתונים קיימים, האחד מוסלמי והשני נוצרי, מחוץ לארץ-ישראל, ולייסד עיתון ערבי חדש בארץ. עוד המליץ בעל הצעה לארגן קבוצה של סוכנים, שיתחזו לחברים במפלגה הערבית, ילכו מכפר לכפר וידברו בשבח הרעיון הציוני.

'פרוייקט חנקין' התמסס. נותרו רק החשבונות. באיחור רב ריכז שרתוק, לפי דרישתו של אידר, את החשבונות והתעודות הנוגעים לענין ההתקשרות שנעשתה בין ה' חנקין ובין ערבים אחדים מסוריה ומהלבנון, באי-כח "הסיעה הלאומית". ראוי לציין שאידר לא הזכיר במכתבו 'ערבים באי-כח הסיעה הלאומית', אלא רק 'עיתונאים

59 צרפתית, אצ"מ, Z4/16078. צפיר בישר לווייצמן כי בקרוב הוא עומד לצאת ללונדון ולארצות-הברית.

60 אצ"מ, Z4/1366. המקור של התזכיר, אצ"מ, L18/119/4.

ערבים', שחנקין התקשר עמם בחודש מארס, לצורך פעולה מדינית וניהול עיתונים.⁶¹ במכתבו למחלקת הכספים של ועד הצירים הדגיש שרתוק כי חנקין חתם על ההתקשרות בשם ההסתדרות הציונית, 'על יסוד יפוי-כח שקיבל לשם זה מה"ה וייצמן ואוסישקין'. שרתוק ציין עוד כי הכספים הוצאו על החזר הוצאות נסיעה ועל משכורת 'באי-כח הנ"ל' בחודש אפריל 1920. 'אחרי זה הופסקו בינינו היחסים'.⁶²

צפיר לא הניח לוייצמן, ווייצמן התכחש לכל מחויבות שלו לצפיר, ואף-על-פי-כן ביקש לפרוע את חשבונותיו. וכך כתב לאידר בסוף חודש יוני 1922: 'קיבלתי מכתב מספייר⁶³ וכן חשבון על-סך 517 ליש"ט על שמי. אכיר לך טובה מרובה אם תיפגש עמו ותפרע כל חשבון שיש לשלם לו (אם יש בכלל), ואם תודיעני דבר אשלם לו מיד. אינני סבור כי ספייר עשה משהו למעננו ואיני רוצה עוד שום דין ודברים עמו'.⁶⁴

בסופו של דבר פרע ח"מ קלורסקי לצפיר ב-1922 סך 150 ל"מ, 'לגמר החשבון וכדי שיסכים להסתלק מירושלים ומארץ-ישראל'.⁶⁵ צפיר לא הסתלק מן האופק של מנהלי המדיניות הציונית. גם חיים ארלוזורוב, וייצמן ושרתוק נפגשו עמו במרוצת השנים. בנובמבר 1931 הביא שרתוק את צפיר לביתו של ארלוזורוב. נקודת המוצא של צפיר בשיחתו עם ארלוזורוב, הייתה שאין אפשרות למיעוט לא-מוסלמי לחיות ולנשום תחת שלטון מוסלמי. על עדות היהודים והנוצרים להתקרב אלו לאלו. ארלוזורוב רשם ביומנו:

ולסוף נמצאתי למד שהוא מבקש כי נטיל עליו במיוחד לארגן את הנוצרים המרוניטים שבסוריה ובארץ נגד תכנית הוועידה המוסלמית⁶⁶ ובעד התקרבות בינם ובין היהודים. אמרתי לו שאני מתייחס באהדה לתכניתו, אך אין לנו כסף. לא האמין בכך וביקש רק 3000 לא"י! חזרתי ואמרתי שאין בידנו שם קרנות, ושוב סירב להאמין לנו. משהבין סוף סוף, כי אמנם, כזה הוא מצבנו – אמר שאם כך מוטב לנו לחדול מדיבורים על פעולה פוליטית ועלינו להתפשר עם הערבים כדי להבטיח במידה כלשהי את חיינו ורכושנו כמיעוט. אדם נבון באמת.⁶⁷

-
- 61 מכתב אידר לטהון, 25.8.1920, אצ"מ, L18/119/3. אידר ציין כי כלל לא בטוח כמה כבר שולם על החשבון.
- 62 מכתב שרתוק לוינשטיין, ירושלים, כ"ט אלול תר"ף (8.9.1920), אצ"מ, L18/119/3.
- 63 המכתב לא נמצא.
- 64 מכתב וייצמן לאידר, 29.6.1922, ב' וסרשטיין וי' פישמן (עורכים), אגרות וייצמן, כרך יא, ירושלים תשל"ט, תעודה מספר 135, עמ' 148.
- 65 חשבונות קלורסקי ל-1922, אצ"מ, A113/25/1.
- 66 הוועידה הכל-מוסלמית התכנסה בירושלים בדצמבר 1931.
- 67 חיים ארלוזורוב, יומן ירושלים, תל-אביב 1949, עמ' 112-113.

ארלוזורוב כתב לזליג ברודצקי על הצעותיו של צפיר. הוא תיאר כ'נוצרי לבנוני, אינטליגנטי מאוד ולא נטול-השפעה', המוכן לארגן פעילות נוצרית נגד הוועידה הפן-איסלאמית. הנוצרים מצטיינים בשנאתם לציונים וכל הנושא דורש חשאיות מוחלטת, הוסיף ארלוזורוב. ובכל זאת, נוכח בידודנו המוחלט באזור, אולי כדאי לא להזניח אופציה לברית עם המיעוטים הנוצריים.⁶⁸ דבר הפגישה עם צפיר הגיע לידיעתו של וייצמן והוא הזהיר את ארלוזורוב מן הפגע הרע הזה: 'אני מציע לך להיזהר מפניו מאוד. אני מכיר אותו משכבר הימים וחייב להעמיד אותך על המשמר! הוא אינטליגנטי מאוד, יש לו רעיונות, הוא נברוטי מאוד, תמיד רוצה הרבה כסף וכשאינן נותנים לו, הוא מגיב בצורה מאוד לא נעימה'.⁶⁹

בפברואר 1936 בא צפיר לירושלים, להציע למשה שרתוק תכנית ליישובם של יהודים בצפון סוריה. שרתוק כתב ביומנו:

ספיר זה נפגש עם ד"ר וייצמן ואתי עוד ב-1919 ואז⁷⁰ בא בתכנית רבתי של הסכם יהודי-סורי-לבנוני: ארץ-ישראל ליהודים, סוריה למוסלמים, לבנון לנוצרים. מאז הוא מופיע אצלנו הופעה מטאורית פעם בכמה שנים, תמיד באיזו הצעה נועזת ודמיונית של פעולה פוליטית או כלכלית רחבת-היקף. בשנים האחרונות תכפו ביקוריו. כל ביקור סופו אכזבה וקרע, אבל כעבור זמן הוא צץ מחדש.⁷¹

במאי וביוני 1937 חזר צפיר אל שרתוק, הפעם בהצעה שהיהודים יסייעו להפיל את נשיא לבנון אמיל אדה ולהעלות במקומו נשיא מרוני 'שהוא פטריוט נוצרי אמין יותר'.⁷² גם אחרי קום המדינה, קיבל שרת דרישת שלום מצפיר, דרך קפריסין. ב-12 בפברואר 1955 התייצב צפיר אצל אליהו ששון, שגריר ישראל ברומא, לדבריו – על דעתו של נשיא לבנון כמיל שמעון, המוכן לשלום נפרד עם ישראל בשלושה תנאים: ערובה לגבולות ארצו, התחייבות להגן על לבנון מפני סוריה ומתן סיוע כלכלי על ידי קניית עודפי תוצרת חקלאית של לבנון.⁷³

68 מכתב חיים ארלוזורוב לזליג ברודצקי, 17.11.1931, אצ"מ, S25/1706. המכתב סווג Confidential. ביולי 1928 נבחר ברודצקי להנהלה הציונית בלונדון, במקומו של אידר. במארס 1930 נבחר להנהלת הסוכנות היהודית.

69 מכתב וייצמן לארלוזורוב, 4.12.1931, Vol. XV, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, No. 220, p. 222 (Editor: C. Dresner), Jerusalem 1978, למיטב זכרונו של וייצמן, היה צפיר לבנוני ורוקח במקצועו, וגר בחלואן, ליד קהיר. שם.

70 ושגיאה היא. הפגישה הייתה ב-24.3.1920.

71 משה שרת, יומן מדיני, כרך א, תל-אביב 1968, עמ' 65-64.

72 משה שרת, יומן מדיני, כרך ב, תל-אביב 1971, עמ' 142-141, 174-175.

73 ראובן ארליך, בסבך הלבנון 1918-1958, תל-אביב 2000, עמ' 479-480.

ח. דיפלומטיה עקרה

ארבעים שנה אחרי 'הפרוייקט של חנקין', נשאל שרת אם אפשר, לדעתו, לחשוף את הפרשה. וכך רשמו מראייניו: 'מר שרת אינו רואה סיבה מיוחדת להתנגד לעצם פרסום מדעי של המו"מ הזה ודומים לו, אך מציע שלא יזכירו את שמות הערבים. במקרה זה, למשל, עלול פרסום שמות הערבים להראות, כי היהודים ניהלו מו"מ עם ערבים חסרי השפעה'.⁷⁴ 'הפרוייקט' של חנקין, נאיבי, שולי וזניח ככל שיראה, היה חלק בלתי נפרד מפרשה רחבה יותר, פרשת הדיפלומטיה העקרה, חסרת הערך, שהציונים דבקו בה בתקופה זו. ביסודה הייתה האמונה כי ניתן לעקוף את בעיית ארץ-ישראל על-ידי הסכם עם פיצל, כדי שיכיר בממשלה ציונית בארץ-ישראל, שתהיה תחת חסות בריטית. תמורת ההכרה בציונות ובזכויותיה בארץ-ישראל, יבטיחו היהודים לממשלת סוריה סיוע כספי, שיחליף את תמיכת המעצמות ויאפשר לסוריה לנהל מדיניות לאומית עצמאית. עוד שאפה הדיפלומטיה הציונית לעשות תעמולה לציונות ולשיתוף פעולה יהודי-ערבי על-ידי עיתונים ותועמלנים 'מגוייסים'. כל הסימנים האלו מצויים ב'פרוייקט' של חנקין. שיאה של הפרשה היה המשא ומתן הממושך ורב-התהפוכות עם האמיר, ואחר כך 'המלך' פיצל. זה גם זה נסתיימו בלא כלום. כמוהו כציונים, כך גם פיצל היה תלוי בכל מהלכיו באנגליה ובצרפת. אחרי ועידת סן רמו הכירה אנגליה בזכותם הגמורה של הצרפתים לפתור את בעיית פיצל כראות עיניהם, ובכלל זה, לנקוט נגדו פעולה צבאית.⁷⁵

74 זכרון דברים על שיחה עם מר משה שרת בחדרו של ד"ר א' ביין, 17.4.1960, 'אצ"מ', L18/119/4. רשם – ד"ר מ' היימן.

75 J. K. Tanenbaum, 'France and the Arab Middle East 1914-1920', *Transactions of the American Philosophical Society*, Vol. 68, Part 7 (October 1978), p. 40

יהושע חנקין, 1943
[באדיבות הארכיון הציוני המרכזי]

כל משך המגעים עם פיצל התעלמו הציונים מן ההשפעה הרבה של החוגים הלאומניים בדמשק, ובראשם אישים פלסטינאים, על פיצל ועל מדיניותו. לא היה מקום להעלות על הדעת שפיצל יוכל להכיר הכרה של ממש בזכויותיהם של היהודים בארץ-ישראל ברוח הצהרת בלפור. הקדים והיטיב להבין זאת המייג'ר קמפ (J. N. Camp), עוזר הקצין המדיני הראשי של אלנבי. כבר ב-12 באוגוסט 1919, הוא קבע כי הסכם וייצמן-פיצל אינו שווה את הנייר שנכתב עליו. אם ייודע דבר קיומו של ההסכם ברבים, הוא יהיה כעניבת חנק סביב צווארו של פיצל והערבים יראו בו בוגד: 'אין טעות גדולה מלראות בפיצל נציג של ערביי ארץ-ישראל [...] הם נוטים לו חסד כל זמן שהוא מבטא את הלאומיות הערבית ומייצג את השקפותיהם, אך לא תהיה לו כל מרות עליהם, אם יחשבו שעשה איזה שהוא הסכם עם היהודים ומתכוון לקיימו'.⁷⁶

ואף-על-פי-כן, התרפקו הציונים על זכר המשא ומתן העקר עם פיצל והעלו אותו, מצד אחד, כדוגמה של אפשרות להידברות עם גורמים ערבים רבי-השפעה, ומצד שני, כהחמצה של שעת כושר היסטורית.⁷⁷ וייצמן עשה זאת בימי ועדת פיל, כשהדליף, ואחר

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, Vol. IV (Ed. E. L. Woodward and R. Butler), London 1952, No. 253, p. 364

77 מ' מדויני, עשר שנים של מדיניות ארצישראלית, תל-אביב תרפ"ח, עמ' 153. השווא, א' כהן, ישראל והעולם הערבי, תל-אביב 1964, עמ' 160-161.

כך פרסם בשמו, את תוכן ההסכם שלו עם פיצל מ-3 בינואר 1919.⁷⁸ שעה שפרסם את ההסכם, גם פיצל וגם לורנס, שהיה עד לחתימת ההסכם על סייגיו, שוב לא היו בין החיים. בקונגרס הציוני העשרים, באוגוסט 1937, אמר וייצמן: 'גם אצל הערבים היתה בראשונה הבנה לענייננו; הרי גם פיצל היה נציג הערבים ולא רק המופתי, ופיצל ידע עד מאוד לאן פנינו מועדות. ואף על פי כן יכלנו לבוא עמו לידי עמק השווה; גם בשנת 1919 וגם ב-1920 היו ערבים שיכלנו להדבר אתם'.⁷⁹ סתם וייצמן ולא פירש: כשהזכיר 'ערבים שיכלנו להדבר אתם' ב-1920 האם התכוון גם לחבורה שחתמה, בידיעתו, על ההסכם עם חנקין?

78 החוזה נתפרסם כ'סקופ' ב-2.6.1936, על-ידי סוכנות הידיעות Agence d'Orient של נחום וילנסקי, בקהיר. אחר-כך, ב-10 ביוני נדפסה הכתבה ב-*La Bourse Egyptienne*, ובו ביום, בשמו של וייצמן, ב *Times* של לונדון.

79 סקירה על המצב המדיני, ישיבה שניה, 4.8.1937, הקונגרס הציוני ה-20 והמושב החמישי של מועצת הסוכנות היהודית, ציריך 12-3 באוגוסט 1937. דין וחשבון סטנגוראפי, עמ' 29 (המקור בגרמנית). השוו: דוד בן-גוריון, פגישות עם מנהיגים ערביים, תל-אביב 1967, עמ' 135. הנ"ל, במערכה, כרך א, תל-אביב תש"ז, עמ' 205.